

महाराष्ट्र शासन
महसूल व वन विभाग
शासन परिपत्रक : संकीर्ण - 2017/प्र.क.173/2017/म-7
दिनांक : 14 सप्टेंबर 2022

वाचा

1. कृषि व सहकार विभाग महाराष्ट्र शासन, इंग्रजी शासन निर्णय क्र. सांख्यिकी- 7075/40557-B-11-A मुंबई - 32, दिनांक 23 ऑगस्ट, 1975.
2. कृषि व पदुम विभाग महाराष्ट्र शासन पत्र क्र. - संकीर्ण 10/2000/प्र.क्र. 128/11 अे मंत्रालय मुंबई-32, दिनांक 12 ऑक्टोबर, 2000.
3. महसूल व वन विभाग, महाराष्ट्र पीक पैसेवारी बाबत शासन निर्णय क्र. एससीवाय-2013/प्र.क्र.207/म-7, दिनांक 3 नोव्हेंबर, 2015 व दिनांक ०७ ऑक्टोबर २०१७ अन्वये दुष्काळ घोषित करणेबाबत कार्यपद्धती
4. प्रधानमंत्री पिक विमा योजनेच्या केंद्र शासनाच्या मार्गदर्शक सूचना दिनांक १७ ऑगस्ट २०२०

प्रस्तावना:

पिकांच्या उत्पादनाची आकडेवारी राज्य सरकार तसेच केंद्र शासनास अनेक मुलभूत आणि धोरणात्मक बाबींसाठी आवश्यक असते. महाराष्ट्र राज्यामध्ये पिकांच्या उत्पादनाचा अंदाज अंतिम करण्यासाठी सन १९४४-४५ सालापासून पीक कापणी प्रयोग राबविण्यात येतात. या प्रयोगातील सरासरी उत्पादनाच्या प्राप्त आकडेवारीचा उपयोग राज्य व जिल्हा पातळीवरील निरनिराळ्या पिकांच्या दर हेक्टरी सरासरी उत्पादनाचा विश्वासार्ह अंदाज काढणे, कृषी मालाच्या उत्पादनाबरोबरच कृषी उत्पादनाची खरेदी, आयात निर्यात धोरण, किमान आधारभूत किंमत इत्यादी अनेक बाबींवर धोरणात्मक निर्णय घेण्यासाठी करण्यात येतो. तसेच पिकांची पैसेवारी निश्चित करण्यासाठी तालुका पातळीवर 5 वर्षांची पिकांच्या सरासरी उत्पादनाची आकडेवारी उपलब्ध करून देण्यात येते. याशिवाय पिक विमा योजनेच्या नुकसान भरपाईसाठी सुद्धा सदर आकडेवारीचा उपयोग करण्यात येतो.

महसूल विभागाकडून पैसेवारी ठरविण्यासाठी ग्रामपंचायतनिहाय स्वतंत्र प्रमुख पिकाचे 6 पिक कापणी प्रयोग घेण्यात येतात. महाराष्ट्रामध्ये एकुण ग्रामपंचायतींची संख्या २८२४० एवढी असून प्रति ग्रामपंचायत सहा (6) प्रमाणे एका मुख्य पिकाकरिता एकुण 1,69,440 एवढे पिक कापणी प्रयोग हे मंडळाधिकारी यांच्या अध्यक्षतेखाली महसूल विभागामार्फत घेतले जातात. तसेच पिक सर्वेक्षण योजना व प्रधानमंत्री पिक विमा योजनेतर्गत खरीप, रब्बी व उन्हाळी हंगामाकरिता सर्वसाधारणपणे 90,000 ते 1,20,000 इतके पिक कापणी प्रयोग घेतले जातात. सदरचे पिक कापणी प्रयोगाच्या कामाची व्याप्ती मोठी असल्याने समय मर्यादेत पूर्ण करण्यास अडचणी येतात.

पिक कापणी प्रयोग व पैसेवारीच्या कार्यपद्धतीत सुसूत्रता नसल्यामुळे एकाच क्षेत्रामध्ये वेगवेगळी पिकाची उत्पादकता दर्शविल्यामुळे प्रशासकीय अडचणी उदभवतात. पिक कापणी प्रयोगामध्ये सुसूत्रता आणून Single Series पद्धतीचा अवलंब करून पिक कापणी प्रयोगाच्याद्वारे प्राप्त होणारी महसूल मंडळनिहाय सरासरी उत्पादनाच्या आकडेवारीचा उपयोग यापुढे पिकाचे उत्पादन, पैसेवारी, दुष्काळ व पिक विमा नुकसान भरपाई निश्चिती करिता उपयोगात आणणे आवश्यक आहे. त्यासाठी सध्याच्या पिक कापणी

प्रयोगाच्या कार्यपद्धतीत सर्वसमावेशक सुधारणा करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती. त्यानुसार खालीलप्रमाणे सुधारीत कार्यपद्धतीचा अवलंब करण्यास शासन मान्यता देत आहे.

शासन परिपत्रक

राज्यात पीक पैसेवारी, पिक विमा, पिक उत्पादनाचे आकडेवारी निर्धारित करणे अशा विविध बाबींसाठी घेण्यात येणाऱ्या पीक कापणी प्रयोगांची संख्या ही जवळपास 3 लाख प्रयोग पर्यंत असल्याने महसूल, ग्रामविकास, कृषी विभागावर अल्पावधीत हे प्रयोग पूर्ण करण्याची असलेली जबाबदारी व प्रयोगाची गुणवत्ता या बाबी विचारात घेऊन एकाच पद्धतीचे पीक कापणी प्रयोगाद्वारे प्राप्त आकडेवारीचा वापर पिक विमा, पीक उत्पादनाचे आकडेवारी, पीक पैसेवारी इत्यादी अनुषंगिक बाबींकरिता करण्यात येणार आहे. यासाठी ही सर्वसमावेशक पीक कापणी प्रयोग कार्यपद्धती निश्चित करण्यात येत आहे.

याद्वारे राज्यातील पीक आपली प्रयोगांची संख्या 1 ते 1.25 लाख पर्यंत मर्यादित राहणार असून त्याची गुणवत्ता देखील वाढणार आहे व या व्यतिरिक्त अन्य पीक कापणी प्रयोग घेण्याची आवश्यकता आता राहणार नाही. यामुळे क्षेत्रीय यंत्रणांवरील कामाचा ताण देखील कमी होऊन कामाची गुणवत्ता वाढणार आहे आणि एकाच पद्धतीने पीक उत्पादनाची आकडेवारी निश्चित करण्यात येणार आहे.

1. पिक कापणी प्रयोगासाठी गावांची निवड करण्याची कार्यपद्धती :-

1.1 गावांची यादी तयार करणे:-

केंद्र शासनाच्या पिकाचे क्षेत्रफळ वेळेवर कळविण्याची योजना (Timely Reporting of the Agricultural Intelligence) अंतर्गत दरवर्षी मंडळातील एकूण गावांपैकी 20 टक्के रॅण्डम पद्धतीने निवडली जातात. मंडळातील सर्व गावांची 5 वर्षात निवड केली जाते. निवडलेल्या गावात गतवर्षी घेण्यात आलेल्या पिकांची माहिती संबंधित मंडळ अधिकारी यांच्याकडून घेण्यात येते. मंडळ अधिकारी यांच्याकडून प्राप्त यादीवरून जिल्हास्तरीय प्रशिक्षणाच्या वेळी गावांची अंतिम यादी निश्चित करण्यात यावी.

1.2 पिक कापणी प्रयोगासाठी निवडलेली गावे क्षेत्रीय कर्मचा-यांना कळविणे :-

पिक कापणी प्रयोगासाठी निवडलेली अंतिम गावे जिल्हास्तरीय पिक कापणी सनियंत्रण समितीने तहसिलदार, तालुका कृषि अधिकारी व गट विकास अधिकारी यांच्यामार्फत क्षेत्रीय कर्मचारी यांना कळविण्यात येतील.

2. पिक सर्वेक्षण, प्रधानमंत्री पिक विमा योजना व पैसेवारी करिता सर्वसमावेशक पिक कापणी प्रयोग

संख्या :-

पैसेवारी ठरविण्याकरिता राजस्व निरीक्षक अथवा तत्सम अधिकारी यांच्या अध्यक्षतेखाली ग्रामपंचायतवार प्रत्येक प्रमुख पिकांचे किमान 6 पिक कापणी प्रयोग घेण्यात येतात व प्रधानमंत्री पीक विमा योजना अंतर्गत महसूल मंडळ/मंडळ गटस्तरावर 12 व तालुकास्तरावर 18 पिक कापणी प्रयोग घेण्यात येतात. तसेच, विमा अधिसूचित नसलेल्या पिकांसाठी संबंधित जिल्ह्यातील पेरणी क्षेत्र 80,000 हे. हून अधिक असल्यास १५० प्रयोग, सदर क्षेत्र २०,००० ते ८०,००० हे. दरम्यान असल्यास १२० प्रयोग व ते क्षेत्र २०,००० हे. पेक्षा कमी असल्यास ८० प्रयोग घेण्यात येतात.

यापुढे पिक सर्वेक्षण, पिकाचे उत्पादन, प्रधानमंत्री पिक विमा योजना व पैसेवारी या करिता वेगवेगळे पीक कापणी प्रयोग घेण्याची आवश्यकता नाही.

पीक कापणी बाबत सर्वसमावेशक पिक कापणी प्रयोग संख्या खालील प्रमाणे राहिल.

अ.क्र.	पिक कापणी प्रयोगाचे पिक विमा अधिसूचित क्षेत्र	पिक कापणी प्रयोग नियोजन संख्या
1	जिल्हा	२६
2	तालुका	१८
3	महसूल मंडळ/महसूल मंडळ गट	१२
4	गाव/ग्रामपंचायत	६

सद्यस्थितीमध्ये बहुतांश पिकाकरीता पीकविमा अधिसूचित क्षेत्र महसूल मंडळ आहे .त्या नुसार पिक कापणी प्रयोगाचे नियोजन करावे. पैसेवारी वरीलप्रमाणे निश्चित केलेल्या पीक कापणी प्रयोगाद्वारे प्राप्त होणाऱ्या आकडेवारीच्या आधारावर निश्चित करावी.

या पद्धतीनुसार प्रत्येक महसूल मंडळातील अधिसूचित असलेल्या पिकांसाठी प्रत्येकी 12 पीक कापणी प्रयोग घेण्यात येणार आहेत व अधिसूचित नसलेल्या पिकांसाठी जिल्ह्यात पीक निहाय जास्तीत जास्त १५० प्रयोग असल्याने त्याचे महसूल मंडळ स्तरावर जास्तीच जास्त २ ते ३ प्रयोग येणार आहेत. त्यामुळे एका महसूल मंडळ स्तरावर पीक कापणी प्रयोग संख्या मर्यादित राहणार आहे .

उदाहरणार्थ एका महसूल मंडळात कापूस ,सोयाबीन, तूर ही तीन पिके अधिसूचित असल्यास त्या ठिकाणी अधिसूचित पिकांसाठी प्रत्येकी १२ पीक कापणी प्रयोग प्रमाणे एकूण 36 पीक कापणी प्रयोग होतील व अधिसूचित नसलेल्या तीळ, सूर्यफूल, जवस अशा पिकांसाठी प्रत्येक पिकासाठी २ प्रयोग नुसार एकूण अधिसूचित नसलेल्या पिकांसाठी एकूण ६ पीक कापणी प्रयोग होतील . असे मिळून त्या महसूल मंडळातील प्रयोगाची एकूण संख्या ४२ होणार आहे. त्यामुळे महसूल, कृषि व ग्रामविकास यंत्रणेकडील प्रयोग संख्या प्रत्येकी १४ राहिल. अशा पद्धतीने त्यांची अंमलबजावणी सुरळीत होणार आहे .

जर एखाद्या महसूल मंडळ मध्ये विहित पीक कापणी प्रयोग काही अपरिहार्य कारणास्तव होऊ शकले नाहीत तर त्या महसूल मंडळातील पीक उत्पादन आकडेवारी साठी नजीकच्या अधिक साधर्म्य असलेल्या महसूल मंडळातील आकडेवारी गृहीत धरण्यात यावी . हे अधिक साधर्म्य असलेले महसूल मंडळ ठरवण्याची जबाबदारी संबंधित तालुका स्तरीय समितीची राहिल.

क्षेत्रिय स्तरावर पिक कापणी प्रयोगाचे नियोजन करताना महसूल मंडळ वा महसूल मंडळ गटस्तरावर अपेक्षित नियोजित प्रयोगांपेक्षा अधिकच्या पिक कापणी प्रयोगांचे ग्रामपंचायत स्तरावर नियोजन करण्याचे संबंधीत जिल्ह्याचे जिल्हाधिकारी यांना स्वातंत्र्य देण्यात येत आहे.

3. पिक कापणी प्रयोगाचे यंत्रणानिहाय वाटप:-

महसूल, कृषि व ग्रामविकास यंत्रणेमार्फत पीक कापणी प्रयोगांची अंमलबजावणी करण्यात येऊन जिल्ह्याचे निवासी उपजिल्हाधिकारी यांचे अध्यक्षतेखाली असलेल्या जिल्हास्तरीय पिक कापणी प्रयोग सनियंत्रण समितीच्या उपस्थितीत तिन्ही यंत्रणेला खरीप, रब्बी व उन्हाळी हंगामातील एकुण नियोजनाच्या सम प्रमाणात पिक कापणी प्रयोगाचे वाटप करावे. पिक कापणी प्रयोगांची अंमलबजावणी महसूल यंत्रणेकडील तलाठी, कृषि यंत्रणेकडील कृषि सहायक व ग्रामविकास यंत्रणेकडील ग्रामसेवक यांनी करावी.

४ . दुष्काळ घोषित करण्याबाबत कार्यपद्धती :-

दुष्काळ व्यवस्थापन संहिता, 2016 मध्ये नमुद शास्त्रीय निकष व सुधारित कार्यपद्धतीनुसार दुष्काळ जाहीर करण्याच्या प्रक्रियेमध्ये पिक कापणी प्रयोगामध्ये प्राप्त आकडेवारी विचारात घ्यावी .

५ . पिक कापणी प्रयोग राज्य,जिल्हा व तालुकास्तरीय समिती

५.1 राज्यस्तरीय पिक कापणी प्रयोग समन्वय समिती:-

राज्यातील हंगामनिहाय आयोजित करण्यात येणाऱ्या पिक कापणी प्रयोगाचे राज्यस्तरीय संनियंत्रण व समन्वय करण्यासाठी खालील समिति प्रमाणे राहिल .

१. अपर मुख्य सचिव / प्रधान सचिव (मदत व पुनर्वसन)	- अध्यक्ष
२. अपर मुख्य सचिव / प्रधान सचिव (कृषि)	- सदस्य
३. अपर मुख्य सचिव / प्रधान सचिव (ग्राम विकास)	- सदस्य
४. जमाबंदी आयुक्त	-सदस्य
५. आयुक्त कृषि	-सदस्य
६. भारतीय हवामान विभाग प्रतीनिधी	-सदस्य
७. नॅशनल सॅम्पल सर्वे ऑर्गनायझेशनचे प्रतीनिधी	-सदस्य
८. संचालक, आपत्ति व्यवस्थापन	-सदस्य
९. संचालक , महाराष्ट्र रीमोट सेन्सिंग ॲप्लिकेशन, सेंटर , नागपुर किंवा त्यांनी नाम निर्देशित केलेली तज्ञ व्यक्ति	- सदस्य
१०. समितीस आवश्यक वाटतील असे अन्य अधिकारी	- सदस्य
११. उप सचिव महसूल व वन विभाग	- सदस्य
१२. उप सचिव (कृषि विभाग)	-सदस्य सचिव

५.2 राज्यस्तरीय पिक कापणी प्रयोग संनियंत्रण व समन्वय समितीची कार्ये:-

१. राज्यस्तरीय पिक कापणी प्रयोगाचे सनियंत्रण व नियोजन करणे.
२. राज्यातील हंगामनिहाय आयोजित करण्यात येणाऱ्या पिक कापणी प्रयोगाचे कृषि, महसूल व ग्रामविकास विभागाशी समन्वय ठेवून अंमलबजावणी करणे.
३. पिकांच्या उत्पादनाची आकडेवारी अचूक व वेळेत उपलब्ध होण्यासाठी कार्यवाही करणे.
४. पिक कापणी प्रयोगाच्या वेळी येणाऱ्या विविध अडचणीच्या संदर्भात विचार विनिमय करून निर्णय घेणे.

५.3 जिल्हास्तरीय पिक कापणी प्रयोग सनियंत्रण समितीची रचना व कार्ये:-

पिक कापणी प्रयोगांचे नियोजनानुसार वाटप, अंमलबजावणी आणि पर्यवेक्षणासाठी खालीलप्रमाणे जिल्हास्तरीय पिक कापणी प्रयोग सनियंत्रण समिती स्थापन करण्यात येत आहे.

१. निवासी उप जिल्हाधिकारी	: अध्यक्ष
२. उपमुख्य कार्यकारी अधिकारी (विकास), जिल्हा परिषद	: सदस्य
३. कृषि विकास अधिकारी जिल्हा परिषद	: सदस्य
४. सॅम्पल सर्वे ऑर्गनायझेशनचे प्रतिनिधी	: सदस्य
५. विमा कंपनीचे प्रतिनिधी (निमंत्रित)	: सदस्य

५.४ पिक कापणी प्रयोगाचे तालुकास्तरावरील समितीची रचना व कार्य:-

तालुकास्तरीय पिक कापणी प्रयोगाचे सनियंत्रण करणे, कृषि, महसूल व ग्राम विकास विभागाशी समन्वय ठेवून अंमलबजावणी करणे, पिकांच्या उत्पादनाची आकडेवारी अचूक व वेळेत उपलब्ध होण्यासाठी कार्यवाही करणे, पिक कापणी प्रयोगाच्या वेळी येणाऱ्या विविध अडचणीच्या संदर्भात विचार विनिमय करून निर्णय घेणे व योजनेची अंमलबजावणी मार्गदर्शक सूचनेच्या अधिन राहून कार्यवाही करणे. याबाबतची तालुकास्तरावर समिती खालीलप्रमाणे.

१) तहसीलदार	: अध्यक्ष
२) गटविकास अधिकारी, पंचायत समिती	: सदस्य
३) तालुका कृषि अधिकारी	: सदस्य
४) संबंधित विमा कंपनीचे प्रतिनिधी (निमंत्रित)	: सदस्य
५) संबंधित तालुका कार्यालयातील कृषि अधिकारी	: सदस्य सचिव

७. ग्रामस्तरीय समितीची रचना :-

महसूल विभागाकडील पिक कापणी प्रयोग असल्यास तलाठी ग्रामस्तरीय समितीचे अध्यक्ष राहतील, कृषि विभागाकडे पिक कापणी प्रयोग असल्यास या समितीचे अध्यक्ष कृषि सहायक राहतील व ग्राम विकास विभागाकडे पिक कापणी प्रयोग असल्यास समितीचे अध्यक्ष ग्राम सेवक राहतील. याचबरोबर पिक कापणी प्रयोग घेण्यात येणा-या गावातील ग्रामस्तरिय समितीमध्ये दोन प्रगतशील शेतकरी यांचा समावेश करण्यात येत असून त्यानुसार खालीलप्रमाणे सुधारीत ग्रामस्तरिय समितीची रचना करण्यात येत आहे.

१. कृषि सहाय्यक/ग्रामसेवक/तलाठी	- अध्यक्ष
२. ग्रामपंचायत नामनिर्देशित एक ग्रामपंचायत सदस्य	- सदस्य
३. पोलिस पाटील	- सदस्य
४. प्रगतशील शेतकरी	- सदस्य
५. प्रगतशील शेतकरी	- सदस्य

८. पीक कापणी प्रयोग पर्यवेक्षण

महसूल विभागाकडील पिक कापणी प्रयोग असल्यास समितीचे पर्यवेक्षण महसूल मंडळ अधिकारी, कृषि विभागाकडे पिक कापणी प्रयोग असल्यास या समितीचे पर्यवेक्षण मंडळ कृषि अधिकारी व ग्राम विकास विभागाकडे पिक कापणी प्रयोग असल्यास समितीचे पर्यवेक्षण कृषि विस्तार अधिकारी, पंचायत समिती यांचे राहिल.

९. जिल्ह्यात पीक कापणी प्रयोगासाठी मोबाईल app चा प्रभावीपणे वापर :-

उपरोक्त संदर्भ क्र ४ नुसार पीक विमा योजनेतर्गत पिक कापणी प्रयोगाचा तपशिल संकलीत करणेसाठी मोबाईल app चा १००% टक्के वापर करणे बंधनकारक केले आहे. त्यानुसार पिक कापणी प्रयोगाच्या १०० टक्के नोंदी CCE App वर होण्याच्या दृष्टीने क्षेत्रिय कर्मचारी यांनी कार्यवाही करावी.

१०. पिक कापणी प्रयोगाद्वारे प्राप्त आकडेवारी ही पिकाची उत्पादकता, पीकविमा, पैसेवारी, दुष्काळ जाहीर करणे व इतर बाबीकरिता ग्राह्य धरण्यात यावी.

११. पिक कापणी प्रयोग मार्गदर्शक सुचना :-

राज्यस्तरीय पिक कापणी प्रयोग समन्वय समिती निर्देशा नुसार आयुक्त कृषि यांचे मार्गदर्शनाखाली मुख्य सांख्यिकी अधिकारी कृषी आयुक्तालय हे खरीप व रबी हंगामाच्या सुरवातीस पिक कापणी प्रयोगाच्या

सविस्तर मार्गदर्शक सुचना व वेळापत्रक स्वतंत्रपणे निर्गमित करतील . हे परिपत्रक रब्बी हंगाम २०२२-२३ पासून लागू राहील .

सदरचे परिपत्रक महसूल विभाग , कृषि विभाग व ग्रामविकास विभाग यांच्या सहमतीने निर्गमित करण्यात येत आहे.
